

ნიკო ჯავახიშვილი

1765 წლის შეთქმულების მონაწილეთა იდენტიფიკაციისათვის

1765 წელს გამჟღავნებული შეთქმულება, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის ვაჟი, უფლისწული პაატა (1720-1765), განეკუთვნება XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს ისტორიის ნაკლებად შესწავლილ მოვლენათა რიცხვს.

ამ შეთქმულებისა და პაატა ბაგრატიონის შესახებ ცნობები დაცულია რამდენიმე საისტორიო წყაროში, კერძოდ, საქართველოს ისტორიის ქრონიკებში,¹ პაპუნა ორბელიანის,² ალექსანდრე ამილახვრის,³ უფლისწულების: დავითის,⁴ ბაგრატისა⁵ და თეიმურაზის⁶ საისტორიო თხზულებებში, ასევე მკვლევრების: თედო ჟორდანიას,⁷ ნიკო ბერძენიშვილის,⁸ ალექსანდრე ფირცხალაიშვილის,⁹ მაია ღუმბაძის,¹⁰ ავთანდილ იოსელიანის,¹¹ ლოვარდ ტუხაშ-

¹ საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო ა. იოსელიანმა. თბ. 1980.

² პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ. 1981.

³ ალექსანდრე ამილახვარი. ბრძენი აღმოსავლეთისა. გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ბიოგრაფიული ნარკვევი დაურთო ე. კიკნაძემ. თბ. 1997.

⁴ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. თ. ლომოურის გამოცემა. თბ. 1941.

⁵ ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. თ. ლომოურის გამოცემა. თბ. 1941.

⁶ თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ. 1983.

⁷ თ. ჟორდანი. თხზულებანი. შემდგენელ-რედაქტორი ქ. ნადირაძე. თბ. 2011.

⁸ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. II. თბ. 1965.

⁹ А. Пирцхалаишвили. Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го). В сборнике: «Вопросы истории Грузии феодальной эпохи». Т. II. Тб. 1970.

¹⁰ მ. ღუმბაძე. ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII საუ-

ვილის,¹² შოთა ხანთაძის¹³ და სხვათა ნაშრომებში, მათ შორის, ჩვენს სტატიაშიც.¹⁴

მიუხედავად ამისა, ხსენებული საკითხი ამომწურავად მაინც არ არის შესწავლილი.

წინამდებარე გამოკვლევაში შევეცადეთ შეგვესწავლა აღნიშნული შეთქმულების ისტორიის აქამდე უცნობი ზოგიერთი დეტალი, კერძოდ, დაგვედგინა მისი მონაწილეთა გარკვეული ნაწილი. აქვე მოკლედ მიმოვიხილოთ ქართლის სამეფო ტახტისათვის ბრძოლის ძირითადი ეტაპები, რომელიც XVIII საუკუნის 30-80-იანი წლების საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ ნაკლებად გამოკვლეულ მოვლენას წარმოადგენს.

* * *

XVIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან ქართლელი ბაგრატიონები, კერძოდ, მეფეების – ვახტანგ VI-ისა და იესეს შთამომავლები, აქტიურად ცდილობდნენ მათი კუთვნილი სამეფო ტახტის დაბრუნებას. ამ მიზნით, მათი ნაწილი ვარაუდობდა როგორც შინაური, ასევე გარეშე ძალების (რუსეთის, სპარსეთის, ჩრდილოკავკასიელების) გამოყენებას.¹⁵

ზემოხსენებულ პერიოდში საქართველოში შემორჩენილ ქართლის სამეფო ტახტის ლეგიტიმურ პრეტენდენტთა შორის ყველაზე ანგარიშგასაწევ ფიგურას წარმოადგენდა ბაგრატიონთა ქართლური შტოს წარმომადგენელი თეიმურაზ ბატონიშვილი (1720-1788). მისი მამა იყო ვახტანგ VI-ის ძმა – იესე, ხოლო დედა – ელენე-ბეგუმი (1687-1750), ასული მეფე ერეკლე I-ისა (ნაზარ-ალი-ხანისა), ანუ ნახევარი და მეფე თეიმურაზ II-ისა.

კუნის 60-იან წლებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973.

¹¹ ა. იოსელიანი. პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებისადმი საიათნოვას დამოკიდებულების საკითხისადმი. კრებ.: „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ. 1966.

¹² ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში. თბ. 1983.

¹³ შ. ხანთაძე. პაატა ბატონიშვილი, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე). ტ. VII. თბ. 1984.

¹⁴ ნ. ჯავახიშვილი. პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების უცნობი ფურცლები. „ქართული წყაროთმცოდნეობა“. ტ. XII. თბ. 2010.

¹⁵ ნ. ჯავახიშვილი. ნარკვევები ქართველი და ადიღელი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 2005, გვ. 139-142.

აქვე დავძენთ, რომ იესე ორჯერ მეფობდა ქართლში, პირველად – 1714-1716 წლებში, როგორც შიიტი მუსლიმი – ალი-ყული-ხანი, ხოლო მეორედ – 1724-1727 წლებში, როგორც სუნიტი მუსლიმი – მუსტაფა-ფაშა. ამდენად, უფლისწული თეიმურაზ იესეს ძე (მომავალში – კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I) იმ დროისათვის ქართლის სამეფო ტახტის სრულიად კანონიერ პრეტენდენტად მოიაზრებოდა.

ქართლის სამეფო ტახტის დაუფლება სურდა კახეთის მეფეს თეიმურაზ II-ს, როგორც სიძეს ვახტანგ VI-ისას, კერძოდ, მისი ასულის – თამარ ბატონიშვილის მეუღლეს. ამიტომაც თეიმურაზ II-მ ფრიად მოხერხებულად ჩამოიცილა გზიდან საშიშ კონკურენტად ქცეული თავისივე დისწული – თეიმურაზ იესეს ძე. ამის თაობაზე ვრცლად ვწერდით ჩვენს სტატიაში.¹⁶

1755 წლის 16 დეკემბერს გამართულ საეკლესიო კრებაზე ანტონ I-ს კათოლიციზმში დასდეს ბრალი და მის მიერ დაკავებული მაღალი თანამდებობიდან გადააყენეს.

თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ დაამტკიცეს საეკლესიო კრების განჩინებაში დადებული აღთქმა, რომ ანტონ I-ს არასდროს აღარ აღადგენდნენ ძველი უფლებებით.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ფიცის ქვეშ დადებული ეს პირობა ერეკლე II-მ თავისი მამის გარდაცვალებისთანავე (1762 წ.) დაარღვია. მისი მოწვევით, 1763 წლის 20 მარტს ანტონი საქართველოში დაბრუნდა და კათოლიკოს-პატრიარქის უფლებებით აღსდგა.¹⁷

ქართლის ტახტის მაძიებელთა შორის იყო ასევე მეფე იესეს ძე, უფლისწულ თეიმურაზის (იგივე ანტონ I-ის) უფროსი ნახევარძმა, მხევლისაგან ნაშობი არჩილ ბატონიშვილი (გამაჰმადიანების შემდეგ – აბდულა-ბეგი). მას ცოლად ჰყავდა ერეკლე I-ის მხევლისაგან ნაშობი ასული, თეიმურაზ II-ის ნახევარი და – ქეთევანი. სპარსეთის ხელისუფლებამ აბდულა-ბეგი სხვადასხვა დროს დანიშნა: ჯერ გორის, შემდეგ კი თბილისის ნაიბად ანუ გამგებლად (1735 წ.), ხოლო 40-იანი წლების დამდეგს – თბილისში მჯდომი სპარსელი ხანის მრჩევლად. 1744 წელს მას საუფლისწულო მამულად ქვემო ქართლი გადასცეს.

¹⁶ ნ. ჯავახიშვილი. აფშართა დინასტიის წარმომადგენლებზე ქართველთა ქორწინებების ისტორიიდან. წელიწადური „საისტორიო კრებული“. ტ. I. თბ. 2011, გვ. 75-82.

¹⁷ ს. ავალიანი. ანტონ პირველი (ბაგრატიონი). თბ. 1987, გვ. 12-15, 33-34, 75-76.

1747 წელს, როდესაც ქართლის მეფე თეიმურაზ II სპარსეთში ნადირ-შაჰთან გაემგზავრა, მან ქართლის მმართველობა გადასცა თავის ძეს – კახეთის მეფე ერეკლე II-ს, ხოლო მის დამხმარედ აბდულა-ბეგი დანიშნა. ამ უკანასკნელმა გამეფება მოინდომა და უცხოტომელთა (თბილისის ციხე-სიმაგრეში მდგარ ყიზილბაშთა და დაღესტნელთა) დახმარებით ერეკლე II-ს დაუპირისპირდა, თუმცა ერთწლიან ბრძოლაში დამარცხდა.¹⁸

ქართლის სამეფო ტახტის ხელში ჩასაგდებად ისწრაფვოდა ასევე მეფე იესეს ძე, აბდულა-ბეგის უმცროსი ძმა, მაჰმადიანი ბატონიშვილი – ისაყ-ბეგი, რომელიც XVIII საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისში ქართლის ნაიბი ანუ გამგებელი იყო. 1742 წელს არაგვის საერისთავოში მომხდარი გლეხთა აჯანყებისას, მან იქ გაბატონება სცადა, მაგრამ თეიმურაზ II-მ გამოაძევა. 1744 წლიდან იყო ქართლის ჯანიშინი ანუ მეფისნაცვალი, თუმცა თავისი ძმის – აბდულა-ბეგის მხარდაჭერისათვის იგი მალევე გადააყენეს.

1750 წელს ისაყ-ბეგი ქრისტიანულად მოინათლა და ალექსანდრედ იწოდა. მან ქვემო ქართლში საუფლისწულო მამული მიიღო. 1759 წლიდან იგი რუსეთში გადასახლდა.¹⁹ აქვე დავძენთ, რომ მისი შვილიშვილი იყო სახელგანთქმული მხედართმთავარი, ინფანტერიის გენერალი პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი (1765-1812).

აბდულა-ბეგის (იგივე არჩილის) ვაჟი – დავითი უშუალოდ მონაწილეობდა უფლისწულ პაატას შეთქმულებაში, რის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ბაგრატიონთა ქართლისა და კახეთის შტოებს შორის მიმდინარე შიდა-დინასტიური ბრძოლის მორიგ, მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენდა 1765 წელს გამჟღავნებული შეთქმულება მეფე ვახტანგ VI-ის ვაჟის – უფლისწულ პაატას ხელმძღვანელობით, რომელშიც ჩაბმული აღმოჩნდა ქართველ გავლენიან ფეოდალთა (ძირითადად ქართლელთა) მნიშვნელოვანი ნაწილი. ეს შეთქმულება მიზნად ისახავდა ქართლის სამეფოს აღდგენას და ტახტზე პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის დასმას, რაც ვერ განხორციელდა.

ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ეს შეთქმულება შეფასებული იყო, როგორც „ერეკლე II-ის გამაერთიანებელი პოლიტიკის წინააღმდეგ თავდაზ-

¹⁸ დ. მეგრელაძე. აბდულა-ბეგი (არჩილი). ენციკლოპედია „საქართველო“. ტ. I. თბ. 1997, გვ. 26.

¹⁹ ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, გვ. 100.

ნაურთა რეაქციული ნაწილის ხანგრძლივი ბრძოლის ერთ-ერთი ეპიზოდი“.²⁰

სამეფო ლეგიტიმიზმის (მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან Legitimus, რაც კანონიერს, მართლზომიერს ნიშნავს) საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპებიდან გამომდინარე, ამა თუ იმ მონარქის ტახტის კანონიერი მემკვიდრეა იმავე მეფის უფროსი ძე. თუ ეს უკანასკნელი ცოცხალი აღარ არის, მაშინ მისი უფროსი ძე. თუ ცოცხალი არც ის არის, მაშინ მისი მომღვეწო ძმა. იმ შემთხვევაში, თუ ტახტის მემკვიდრე ქმედუენაროა, კერძოდ, იმყოფება ტყვეობაში ან სხვადასხვა მიზეზთა გამო ვერ ახერხებს თავის სამშობლოში დაბრუნებას, მაშინ მის კუთვნილ ტახტზე შეიძლება ავიდეს მისივე მომღვეწო ძმა, ან ძმისწული, ან უკიდურეს შემთხვევაში უახლოესი ნათესავი მამრობითი ხაზით. როდესაც ცოცხალია მონარქის თუნდაც ერთი შთამომავალი მამაკაცი (მამრობითი ხაზით), მას ტახტზე მეტი უფლება გააჩნია, ვიდრე მღვეწრობითი ხაზის წარმომადგენელს.

სწორედ აღნიშნულ პრინციპს ეყრდნობოდა ქართული სამართალიც უძველესი დროიდან – XIX საუკუნის დასაწყისის ჩათვლით.

ქართული სამართლის ყველაზე გვიანდელ, საკოდიფიკაციო ძეგლში – „სამართალი ბატონისშვილის დავითისა“ ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწული დავით ბაგრატიონი (1767-1819) აღნიშნავდა: „ვინათგან მეფის ძენი არიან პირველნი წევრნი სამეფოსანი და მათგან შედრგების ღირსებაი მეფობისა, ამისთვის ხამს, რათა იყვნენ იგინი პატივცემულ ყოველთა მიერ და აქენდესთ, შემდგომად მეფისა პატივისცემა უპირველესი ყოველთა საზოგადოებათაგან...“

უპირველესი პატივისცემა მათ შორის აქენდეს უპირველესსა ძესა, ვინათგან არს იგი მემკვიდრე ტახტისა. ხოლო ესე მემკვიდრეობა ტახტისა უპირველესსა ძესა ადრიდგანვე არს შემოღებულ საქართველოსა შინა ამისთვის... მარადის უპირველესნი ძენი იქმნებოდნენ მეფედ; და უკეთუ მოკვდეს იგი და დაუშთის ძე, ძე მისი იქმნებოდის, და არა ძმანი. ხოლო წეს-დებულება ესე არაოდეს შეცვლილ არს, ვიდრე დღევანდელ დღემდე. და უკეთუ პირველსა შვილსა არა დაუშთეს მემკვიდრე, შემდგომი იქმნების; და თუ მასცა არა დაურჩების შვილი, – შემდგომი, და ესრეთ შორს იხილე. ხოლო ძეთანი ასულთანი გამორიცხულ არიან ამა ღირსებასაგან“.²¹

²⁰ შ. ხანთაძე. პაატა ბატონისშვილი, პაატა ბატონისშვილის შეთქმულება, გვ. 629-630.

²¹ სამართალი ბატონისშვილის დავითისა. ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დავით ფურცელაძემ. თბ. 1964, გვ. 218-219.

ზემოხსენებულიდან გამომდინარე, მეფე ვახტანგ VI-ის გარდაცვალების (1737 წ.) შემდეგ ქართლის სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე იყო ჯერ ხსენებული მეფის უფროსი ძე – ბაქარი (1700-1750), ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ ამ უკანასკნელის უფროსი ვაჟი – ალექსანდრე (1723-1791). სხვათა შორის, ეს გათვალისწინებული იყო რეშოთის ხელშეკრულებითაც.²²

აქვე გავიხსენებთ, რომ 1732 წლის 21 იანვარს ქ. რეშოში სპარსეთსა და რუსეთს შორის დადებული ხელშეკრულების მერვე მუხლის თანახმად, შაჰინშაჰმა თაჰმასპ II (იგივე შაჰ-თამაზ II) სეფიანმა, რომელიც ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილში 1722 წლიდან მეფობდა, აიღო ვალდებულება, რომ იმხანად ოსმალეთის მფლობელობაში მყოფ ქართლზე სპარსეთის ტრადიციული სუზერენული უფლებების აღდგენის შემდეგ ამ სამეფოს ტახტი დაებრუნებინა მისი კანონიერი მფლობელებისათვის – ვახტანგ VI-ისა და მისი შთამომავლობისათვის.²³

ლ. ტუხაშვილი მართებულად შენიშნავდა, რომ ქართლელ ფეოდალებს „საფიცრად გამხდარი ჰყავდათ ვახტანგ VI-ის ნაშვირები“.²⁴

ვფიქრობთ, ეს საკვებით ბუნებრივია, თუ გავითვალისწინებთ ვახტანგ VI-ის განუზომელ ავტორიტეტს და საზოგადოების გამორჩეულ პატივისცემას მის მიმართ, რომელიც, მისი მეფობის ტრაგიკული დასასრულის მიუხედავად, არასდროს გახუნებულა.

ხსენებული მეფის მოღვაწეობას მაღალ შეფასებას აძლევდნენ როგორც მის სიცოცხლეში, ასევე მოგვიანებითაც.

გიორგი პაიჭაძე აღნიშნავდა: „გვიანფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიაში განსაკუთრებით გამოირჩევა ვახტანგ VI-ის კოლორიტული ფიგურა. სამშობლოს საკეთილდღეოდ მან ტიტანური შრომა გასწია. ვახტანგის ინიციატივითა და უშუალო მონაწილეობით ქართლის ცხოვრების ყველა სფეროში განხორციელდა უმნიშვნელოვანესი ღონისძიებები, რის შედეგადაც ქვეყანა საგრძნობლად დაწინაურდა, ხოლო ქართულ სინამდვილეში მოხდა ისეთი ძვრები, რაც ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების შემდგომი ეტაპისათვის სათანადო ნიადაგს ამზადებდა. ამდენად, ვახტანგის მოღვაწეობა საქართველოს პროგრესული განვითარების საქმეს ემსახურებოდა და ამიტომაც, ქართველი ერის ისტორიაში მან ღირსეული ადგილი

²² А. Пирцхалаишвили. Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го), გვ. 88.

²³ გ. პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე. თბ. 1981, გვ. 171.

²⁴ ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, გვ. 23.

დაიკავა... პროგრესული სახელმწიფო საქმიანობით და ქვეყნის კულტურულ განვითარებაში უდიდესი წვლილის შეტანით ვახტანგმა ჭეშმარიტად გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწის სახელი მოიპოვა და ქართველი ხალხის მარადიული პატივისცემა დაიმსახურა“.²⁵

მანანა ქიქოძის სამართლიანი დასკვნით, XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში „ვახტანგ VI ბაგრატიონთა შორის ყველაზე მოწინავე პიროვნება იყო, ენციკლოპედიური განათლებით აღჭურვილი და მრავალმხრივი მეცნიერული ნიჭით დაჯილდოებული“.²⁶

ყოველივე ზემოთქმულის გამო, კახეთის ბაგრატიონთა გამეფებას ქართლში, რომელსაც ვახტანგ VI-ის ვაჟების სახით ლეგიტიმური მემკვიდრენი ჰყავდა, მკვეთრად უარყოფითი რეაქცია მოჰყვა არა მხოლოდ ბაგრატიონთა ქართლის შტოს წარმომადგენელთაგან, არამედ საქართველოს ამ კუთხის არისტოკრატიის მხრიდანაც. სწორედ ამიტომაც ქართლის თავადაზნაურობა ასე მოიხსენიებდნენ მეფე ერეკლე II-ს: „მამა კახეთისა და მამინაცვალი ქართლისა“.²⁷

ვახტანგ VI-ის შთამომავალთა საკითხი დიდხანს იდგა პრობლემად თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის წინაშე. ეს იყო ძლიერი ოპოზიცია, რომელიც ქართლის სამეფო ტახტის დაკარგვას და იქ კახეთის ბაგრატიონთა გამეფებას ვერაფრით ვერ შეეგუა.²⁸

ვფიქრობთ, ინტერესსპოკლებული არ იქნება, აქვე გავიხსენოთ, თუ როგორ დასრულდა ქართლის მეფობის ორი ზემოხსენებული ძირითადი პრეტენდენტის – ბაქარის ვახტანგის ძისა და მისი უფროსი ვაჟის – ალექსანდრე ბაქარის ძის მცდელობანი სამეფო ტახტის დაბრუნების მიზნით. მათი გახსენება აუცილებლად მიგვაჩნია ამ სტატიაში დასმული პრობლემის გლობალურად გააზრებისათვის.

სამშობლოში დაბრუნება სხვადასხვა მიზეზთა გამო ვერ მოახერხა საიმპერიო არმიის გენერალ-პორუჩიკმა, წმ. მოციქულ ანდრია პირველწოდებულის ორდენის კავალერმა ბაქარ ვახტანგის ძემ, რომელიც 1750 წლის 1-ელ თებერვალს რუსეთში გარდაიცვალა.

²⁵ გ. პაიჭაძე. ვახტანგ მეექვსე, გვ. 3.

²⁶ მ. ქიქოძე. ვახტანგ VI-ის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა (პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული საქმიანობა). თბ. 1983, გვ. 23.

²⁷ პ. იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. აკაკი გაწერელიას შესავალი წერილით. რედაქციითა და შენიშვნებით. ტფ. 1936, გვ. 13.

²⁸ დ. ნინიძე. ბაგრატიონთა სამეფო სახლის განშტოებათა ისტორია (XIII-XVIII საუკუნეები). თბ. 2004, გვ. 327-328.

საქართველოში წამოსასვლელად ფარულად ემზადებოდა იზმაილის პოლკის ლაიბ-გვარდიის ოფიცერი ალექსანდრე ბაქარის ძე, მაგრამ მან ეს იმხანად ვერ მოახერხა. როგორც ჩანს, რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლება ტახტის მაძიებელ ბატონიშვილს სამშობლოში დაბრუნების ნებას გარკვეულ დრომდე არ აძლევდა, რითაც, ფაქტობრივად, გვევლინებოდა თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის მხარდამჭერის როლში.

აქვე დავძენთ, რომ მას ცოლად ჰყავდა დარია მენშიკოვა, შვილიშვილი იმპერატორ პეტრე I-ის უახლოესი მეგობრისა, გენერალისიმუს, თავად ალექსანდრე მენშიკოვისა.²⁹

თელ ჟორდანია აღნიშნავდა, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი „იყო დიდების და პატივის მოყვარე, უმეგობრდებოდა რუსეთში გავლენის მქონე პირებს და პეტრე III-ის მეფობაში თვითონაც მოიპოვა გავლენა თვით სასახლეში. დაუახლოვდა და დაუმეგობრდა კიდევ თვითონ პეტრე III-ს; მასთან დადიოდა, დროს ატარებდა და სიკვდილის დრომდე არ სტოვებდა მას... ხასიათით იყო მეტად ჩქარი და მოუსვენარი. სამსახურში ითვლებოდა იზმაილოვის პოლკის გვარდიაში და 1762 წელს ჰქონდა კაპიტნის ჩინი და კარგი ჯამაგირი, გარდა მამისაგან დარჩენილის დიდ-ძალის უძრავის ქონებისა. რეშტის (1732 წ.) და განჯის (1735 წ.) ტრაქტატებით, რომელიც რუსის მთავრობამ შეჰკრა სპარსეთთან, ვახტანგი და მისი შთამომავლობა ითვლებოდა ნამდვილ მემკვიდრედ ქართლის ტახტისა“.³⁰

1761 წელს, როდესაც ქართლის მეფე თეიმურაზ II დიპლომატიური მისიით იმყოფებოდა მოსკოვსა და სანკტ-პეტერბურგში, მას ალექსანდრე ბაქარის ძე არ შეხვდა.³¹

1766 წელს, იმპერატრიცა ეკატერინე II-ის ბრძანებით, ალექსანდრე ბატონიშვილს სამშობლოში დაბრუნების ნება დართეს. მანამდე მას აჰყარეს სამხედრო წოდება, ჩამოართვეს მუნდირი და გადასცეს საგზაო თანხა – 1.000 რუბლის ოდენობით.³²

²⁹ Дворянские роды Российской империи. Т. III. Князья. Под редакцией С. В. Думина. М. 1996, გვ. 48.

³⁰ თ. ჟორდანია. თხზულებანი, გვ. 71.

³¹ ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწ. II. თეიმურაზ მეორის ელჩობა რუსეთში. თბ. 1968, გვ. 91-143.

³² მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII საუკუნის 60-იან წლებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 635.

სხვა ცნობის თანახმად, 1765 წელს ალექსანდრე უკვე მოზღოვში იმყოფებოდა, მაგრამ საქართველოში მან ვერ შემოაღწია. ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ პაატა ბატონიშვილის შეთქმულების ჩახშობისა და მის მონაწილეთა დასჯის გამო ახალი შეთქმულების მოსაწყობად ქართლ-კახეთში ფრიად არახელსაყრელი ვითარება სუფევდა.³³

რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების მიერ ალექსანდრე ბაქარის ძის საქართველოში გამოშვება საეჭვოდ დაემთხვა ერეკლე II-ის დაახლოებას ოსმალეთის სულთანთან. როგორც ჩანს, ქართლ-კახეთის სამეფოს ალიანსმა „ბრწყინვალე პორტასთან“ ღიად შეაფოთა რუსეთის საიმპერატორო კარი.

ნიკო ბერძენიშვილის მოსაზრებით, ალექსანდრე ბაქარის ძის სამშობლოში გამოშვება და მისი აქტიურობა წარმოადგენდა რუსეთის ხელისუფლების მიერ მიღებულ ერთ-ერთ კონტრზომას მეფე ერეკლე II-ის მცდელობაზე – შესულიყო ოსმალეთის სულთნის მფარველობაში.³⁴

ზემოხსენებულ მოსაზრებას სხვა ქართველი ისტორიკოსებიც იზიარებენ.³⁵

მამია დუმბაძე მიუთითებდა: „რუსეთში მყოფი ტახტის მაძიებელი ალექსანდრე ბაქარის ძე განსაკუთრებით აქტიურობდა, მომხრეებს ეძებდა და ქართლისაკენ მოიწევდა. ეკატერინეს მთავრობა ოფიციალურად თითქოს „აკავებდა“ მას, მაგრამ ძალზე საეჭვოდ გამოიყურებოდა იმპერატრიცას 1764 წლის 13 თებერვლის ბრძანებულება“,³⁶ რომლითაც ბატონიშვილს სამშობლოში დაბრუნების ნება დართეს.

უფლისწული ალექსანდრე თავს აფარებდა სხვადასხვა ქვეყანას და ერეკლე II-ის წინააღმდეგ გალაშქრების გეგმებს აწყობდა. ერთხანს ის იმყოფებოდა სპარსეთის ვაქილად წოდებულ (ანუ რეგენტ) ქერიმ-ხან ზენდთან, რომელიც რეალურად ქვეყნის უზენაესი მმართველი იყო, ერთხანს – ჩრდილო კავკასიის სამფლობელოთა მმართველებთან, ერთხანს კი – იმერეთის მეფე სოლომონ I-თან. ეს უკანასკნელი იმიტომ მფარველობდა ალექსანდრეს, რომ მას აშფოთებდა ქართლ-კახეთის მეფის დაახლოება ოსმალეთ-

³³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი IV. თბ. 1967, გვ. 169.

³⁴ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII საუკუნის 60-იან წლებში, გვ. 683-684; ა. ჭეიშვილი. ერეკლის ხანების მიერ საქართველოში გამოგზავნილი წერილები (XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი). თბ. 1982, გვ. 7-8.

³⁵ Дворянские роды Российской империи. Т. III, გვ. 48.

³⁶ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII საუკუნის 60-იან წლებში, გვ. 635.

თის სულთანთან. სოლომონ I ეჭვობდა (და არცთუ უმიზეზოდ), რომ „ბრწყინვალე პორტასთან“ კავშირით ერეკლე II თავისი სამეფოსათვის იმერეთის შეერთებას გეგმავდა.

1779 წელს, როდესაც ერეკლე II-მ ერევანზე გაილაშქრა, ტახტის მადიებელმა ალექსანდრემ ქართლის თავადაზნაურობას აჯანყებისაკენ მოუწოდა. ლაშქრობიდან დაბრუნებულმა მეფემ გადამჭრელ ზომებს მიმართა და მის წინააღმდეგ შეიარაღებული გამოსვლის მცდელობა ამჯერადაც წარუმატებლად დასრულდა.³⁷

1782 წლიდან ალექსანდრე ბაქარის ძემ თავის ერთგულ თავადთან, ალექსანდრე დიმიტრის ძე ამილახვართან (1750-1802), ერთად თავი შეაფარა დერბენტის მმართველს³⁸ – ფათ-ალი-ხან იბნ ჰუსაინს.

იმხანად შექმნილ ვითარებაში ერეკლე II-ის წინაშე მთელი სიმწვავეთ დადგა ქართლის სამეფოს დაკარგვის საშიშროება. საბოლოოდ, ქართლ-კახეთის მეფემ გადაწყვიტა, რომ შესულიყო რუსეთის იმპერატორის მფარველობაში, ოღონდ ამის ერთ-ერთ წინაპირობად, საიმპერატორო კარს ხელი უნდა აეღო მისი მეტოქის – ალექსანდრე ბაქარის ძის მხარდაჭერაზე.

პროფესორების – გიორგი პაიჭაძისა და ვახტანგ ჯაფარიძის შეფასებით: „ვახტანგის მემკვიდრეობის მაძიებელთა პოზიციების ასეთი დასუსტება თავის მხრივ არსებითად შეარყევდა ბაგრატიონთა კახური შტოსადმი მტრულად განწყობილი ქართლელი თავადების ოპოზიციას“.³⁹

მფარველობითი ტრაქტატის დადებამდე, ერეკლე II-ის თხოვნით, საიმპერიო მთავრობამ დერბენტის ხანს მოსთხოვა ქართლ-კახეთში გასალაშქრებლად შეგროვილი ჯარის დათხოვნა და მასთან მყოფი ქართლის სამეფო ტახტის პრეტენდენტის რუსეთში დაბრუნება. ფათ-ალი-ხანმა ალექსანდრე აიძულა, რომ რუსეთში გაბრუნებულიყო. იგი გზაშივე დააპატიმრეს.⁴⁰

ტახტის მაძიებელი უფლისწულის გაცემის სანაცვლოდ, ფათ-ალი-ხანმა რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებისაგან საჩუქრად მიიღო 500 ჩერვონეცი და ოქროს სათუთუნე.

ალექსანდრე ბაქარის ძე სმოლენსკში გადაასახლეს. შინაპატიმრობაში

³⁷ თ. ბოცვაძე. საქართველო-ყაზარდოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI-XVIII სს.). თბ. 1963, გვ. 117.

³⁸ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. II, გვ. 227.

³⁹ გ. პაიჭაძე, ვ. ჯაფარიძე. ქართული ისტორიული ძეგლები ქალაქ ასტრახანში. თბ. 1974, გვ. 6.

⁴⁰ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. II, გვ. 229-230.

მყოფ ბატონიშვილს მიმოწერაც აუკრძალეს. მის სახლში მუდმივად იმყოფებოდა მთავრობისაგან ყარაულად მიჩენილი ოფიცერი, რომელიც ალექსანდრეს ყოველ ნაბიჯს თვალ-ყურს ადევნებდა. იმედგაცრუებული უფლისწული იქვე გარდაიცვალა.⁴¹

ასეთივე პირობებში იმყოფებოდა ალექსანდრე ბაქარის ძის თანამოაზრე და თანამებრძოლი ალექსანდრე ამილახვარიც, რომელიც ქალაქ ვიბორგში გადასახლეს.⁴²

იმზანად განვითარებული მოვლენების ანალიზი მოწმობს, რომ რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებამ ალექსანდრე ბაქარის ძის ფაქტორი საკმაოდ მარჯვედ გამოიყენა მეფე ერეკლე II-ზე ზემოქმედებისათვის.

საშიში კონკურენტის სამუდამოდ ჩამოშორების სანაცვლოდ (სხვა ობიექტურ მიზეზებთან ერთად) ერეკლე II-მ უარი თქვა ოსმალურ ორიენტაციაზე და დააჩქარა ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლის იურიდიულად გაფორმება, რაც 1783 წლის 24 ივლისს გეორგიევსკში განხორციელდა.

მას შემდეგ, რაც რუსეთის მესვეურებმა თავიანთ მიზანს მიაღწიეს, ქართლის ტახტის მაძიებელი ბატონიშვილი პოლიტიკურ არენას დაუყოვნებლივ ჩამოაცილეს. ასე, რომ ალექსანდრე ბაქარის ძის მრავალწლიანი მცდელობა ქართლის სამეფო ტახტის დაუფლებისათვის პირადად მისთვის სრულიად უშედეგოდ დასრულდა.

ახლა, რაც შეეხება ვახტანგ VI-ის ნაბოლარა ვაჟს, მხევლისაგან შობილ პაატას. მართალია, თავის უფროს ძმასთან – ბაქართან და ძმისწულთან – ალექსანდრესთან შედარებით პაატას ნაკლები უფლებები გააჩნდა მამის მემკვიდრეობაზე, მაგრამ, ლეგიტიმიზმის ზემოხსენებული პრინციპიდან გამომდინარე, ქართლის ტახტი მას უფრო მეტად ეკუთვნოდა, ვიდრე მის დისწულს, ბაგრატიონთა კახეთის შტოს წარმომადგენელს – ერეკლე II-ს.

საგულისხმოა, რომ მეფე ვახტანგ VI-ის შთამომავალ მამაკაცთაგან ერთადერთმა პაატამ მოახერხა, რომ, რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების სურვილის საწინააღმდეგოდ, ამ ქვეყნიდან გაქცეულიყო და თავის მამისეულ მამულში – ქართლში დაბრუნებულიყო.

საინტერესოა, რამ აიძულა უფლისწულ პაატას რუსეთიდან გაქცევა?

პაატა თავისი დროისათვის განათლებულ პიროვნებას წარმოადგენდა.

⁴¹ Дворянские роды Российской империи. Т. III, гл. 48.

⁴² А. Пирцхалаишвили, Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го), гл. 89.

რუსეთში მან საფუძვლიანად შეისწავლა სამხედრო ხელოვნება, საფორტიფიკაციო საქმე, არტილერია და ზარბაზნების ჩამოსხმის საქმეშიც დახელოვნდა.⁴³

მამის გარდაცვალების (1737) შემდეგ უფლისწული ფინანსურ გასაჭირში ჩავარდა.

საყურადღებოა, რომ რუსეთის საიმპერიო ხაზინიდან უფლისწული ბაქარი ყოველწლიურად იღებდა 2000 ვერცხლის რუბლს (გენერლის ხელფასის გარდა), უფლისწული გიორგი – 1500 ვერცხლის რუბლს (გენერლის ხელფასის გარდა), ხოლო უფლისწულ პაატას მხოლოდ 300 ვერცხლის რუბლი ეძლეოდა. თუ ასეთი დისკრიმინაცია იმით აიხსნება, რომ, განსხვავებით ბაქარისა და გიორგისაგან, პაატა იყო ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი, აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ის ფაქტიც, რომ პაატას მსგავსად მხევლისაგან შობილი ვახუშტი ბატონიშვილი იღებდა მასზე ხუთჯერ მეტ თანხას (!) – 1500 ვერცხლის რუბლს ანუ იმდენივეს, რამდენსაც მეფის კანონიერი ძე – გიორგი.⁴⁴

უფლისწული პაატა თავს დაჩაგრულად გრძნობდა არა მხოლოდ რუსეთის ხელისუფლებისაგან, არამედ საკუთარი ძმებისგანაც, განსაკუთრებით ბაქარისაგან.

ბაქარის მტრული დამოკიდებულება თავისი მცირეწლოვანი ძმისადმი ნათლად ჩანს მის მიერ ჯერ კიდევ საქართველოში ყოფნისას გაცემული შემდეგი ბრძანებიდან: „ჩვენი ბრძანება არის იასაულო, მერმე რაც ნაბიჭვარს პაატას ან ყმა, ან სახლკარი, ან ზვარი, ან ხოდაბუნი და რაცრამა ფერი ქონებოდეს, სულ უფლებით ზედგინიძის ფაჩუასათვის გვიბოძებია და ამას მიაბარეთ. მაგას ხელი აღარ აქვს, სახლ-კარიდამ გამორეკე“.⁴⁵

მოგვიანებით (1751 წელს) გიორგი ბატონიშვილიც სრულიად გულგრილად მოეკიდა ოსმალეთის დედაქალაქში გადახვეწილი პაატას წერილობით თხოვნას, რომ მისთვის ფინანსური დახმარება აღმოეჩინა. უფრო მეტიც, გიორგიმ თავისი გაქცეული ძმის საიდუმლო წერილი რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებას წარუდგინა.⁴⁶

⁴³ მ. დუმბაძე, ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII საუკუნის 60-იან წლებში, გვ. 633.

⁴⁴ Б. Андроникашвили. Страницы прошлого читая... Под ред. III. Хантадзе. Тб. 1987, გვ. 71-72.

⁴⁵ ნ. მახათაძე, „უწყებები“ და „ხსენებები“. თბ. 1996, გვ. 41.

⁴⁶ ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში (XVIII-XIX სს.). თბ. 1967, გვ. 41.

მკვლევარი ნინო მახათაძე მართებულად მიუთითებდა: „გარდა ცნობილი მასალებისა, ჩვენ არც აქ და არც რუსეთის არქივებში არაფერი შეგვხვედრია იმის შესახებ, რა სახე მიიღო ძმების ურთიერთობამ რუსეთში. მაგრამ თუნდაც იმ დამოკიდებულებით, რაც მათ შორის საქართველოში ყოფნის დროს მჟღავნდება, ჩემის აზრით, გამორიცხულია ქართლის ტახტის დასაბრუნებლად მათ რუსეთში საერთო ენა გამოენახათ“.⁴⁷

1745 წლის მაისში უფლისწულმა პაატამ რუსეთის იმპერატრიცას ანა იოანეს ასულს სთხოვა, რომ შესაფერის სამსახურში აეყვანათ, ანდა საქართველოში გამგზავრების ნებართვა მიეცათ. ამის პარალელურად მან ითხოვა თანხა ვალების გასასტუმრებლად.

რუსეთის იმპერიის ხელისუფალნი შიშობდნენ, რომ საქართველოში დაბრუნებული უფლისწული პაატა სპარსეთის სამსახურში არ ჩამდგარიყო და თავისი სამხედრო განათლება იქ არ გამოეყენებინა.

ქართველი უფლისწულის საქმეში შემონახულ დოკუმენტში ნათქვამია: „სენატისათვის ცნობილია, რომ პაატა ბატონიშვილი რუსეთში დაეუფლა საარტილერიო საქმეს. ამიტომ მთავარი საფრთხე მდგომარეობს იმაში, რომ პაატა რუსეთიდან ბოძებული საარტილერიო მეცნიერების პასპორტით არ წარუდგეს სპარსეთის შაჰს და იქ საარტილერიო მეცნიერება არ გაავრცელოს. თუნდაც თვით პაატამ არ ისურვოს შაჰისადმი სამსახური, შაჰი გაიგებს რა მისი ცოდნის შესახებ, აიძულებს მასთან დარჩეს. ამიტომ, სენატის აზრით, მისი რუსეთიდან გაშვება არ შეიძლება“.⁴⁸

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, საიმპერიო ხელისუფლებამ პაატას შესთავაზა ქვეით პოლკში ჩარიცხვა პოდპოლკოვნიკის წოდებით და ფულადი დახმარება, რითაც შესაძლებელი იქნებოდა მისი ვალის მხოლოდ მცირე ნაწილის გასტუმრება.

ამ შეთავაზებით უკმაყოფილო უფლისწულმა გადაწყვიტა, რომ რუსეთი საიდუმლოდ დაეტოვებინა. 1749 წლის 22 იანვარს იგი ქართველი აზნაურის, კასილ ეგოროვის, პასპორტით ეწვია ჯერ რიგას, ხოლო შემდეგ მიტავას (ამჟამად ლატვიის ქალაქი ელგავა), საიდანაც მემელში (ამჟამად ლიტვის ქალაქი კლაიპედა) ჩავიდა.⁴⁹

იმავე წლის 5 მაისს რუსეთის იმპერიის სენატში ქართველი უფლის-

⁴⁷ ნ. მახათაძე. „უწყებანი“ და „ხსენებანი“, გვ. 41.

⁴⁸ ნ. მახათაძე. ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, გვ. 39.

⁴⁹ А. Пирцхалаишвили. Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го), гв. 71-77.

წულის საქმე განიხილეს. იმ დღეს შედგენილი დოკუმენტის სახელწოდებაა: «Протокол собрания правительствующего Сената об отказе в отпуске на родину грузинского царевича Пааты, о принятии на службу подполковником, а также о тайном отъезде его с подложным паспортом в Мемель».⁵⁰

„პროტოკოლში“ ნათქვამი იყო: «Царевич Паата подложным паспортом, под именем грузинского дворянина Егорова, с одним человеком приехал в Ригу из Петербурга и объявля об себе, отпросился до Митавы, откуда тайно в Мемель приехал».⁵¹

მემელიდან კენიგსბერგში ჩასულმა პაატამ პრუსიის მონარქს ფრიდრიხ II-ს ქვეშევრდომობაში მიღება და სამხედრო სამსახურში ჩარიცხვა სთხოვა, რასაც შედეგი არ მოჰყვა. როგორც ჩანს, რუსეთიდან გაქცეული უფლისწულისათვის თავშესაფარის მიცემას პრუსიის ხელისუფლება მოერიდა. ამის გამო პაატა სხვა ქვეყნებისა და კონსტანტინოპოლის გავლით მოგვიანებით (1752 წ.) საქართველოში დაბრუნდა.⁵²

მისი მოგზაურობის მარშრუტი ასეთი იყო: სანკტ-პეტერბურგი – რიგა – მიტავა – მემელი – კენიგსბერგი – ვარშავა – კამენეცი – ბუქარესტი – კონსტანტინოპოლი – ერზურუმი – თბილისი.⁵³

პაპუნა ორბელიანი მოგვითხრობს: „მოვიდა პაატა ბატონიშვილი, ძე მეფის ვახტანგისა, ხარჭა სტამბოლით. რუსეთს სასწავლოში ყოფილიყო, ესწავლა არტილერია, საქმე თოფხანისა. მეფე ვახტანგ რომ მიცვლილიყო, რუსეთს აღარ დამდგარიყო, იქიდან გაპარვით წასულიყო, საფრანგეთის ქვეყანა მოევლო, სტამბოლს მისულიყო და იქიდან მოვიდა ქალაქსა თბილისისასა. ნახა მეფემ თეიმურაზ და მეფემ ერეკლემ, ვითაც ბიძა იყო მეფის ერეკლესი და მისცეს პატივი, დააყენეს მიწნევით ქალაქში“.⁵⁴

ასე, რომ სამშობლოში დაბრუნებული უფლისწული დიდი პატივით მიიღეს თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ. ეს ბუნებრივიცაა, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ პაატა იყო თეიმურაზისათვის – ცოლისძმა, ხოლო ერეკლესათვის – ბიძა (დედის ძმა).

⁵⁰ Сенатский архив. Т. 7. Протоколы Правительствующего Сената. СПб. 1895, გვ. 519.

⁵¹ Сенатский архив. Т. 7. Протоколы Правительствующего Сената. გვ. 519-520.

⁵² შ. ხანთაძე. პაატა ბატონიშვილი, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება, გვ. 629.

⁵³ А. Пирцхалаишвили. Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го). გვ. 79.

⁵⁴ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი, გვ. 191.

მეფეები შეეცადნენ, რომ პაატა ბატონიშვილის დახმარებით ქართული არტილერია შეექმნათ.⁵⁵ მათ პაატა თავიანთ სამხედრო მრჩეველად დანიშნეს. მასვე დაეკისრა ქვეშევრდების ჩამოსხმის ორგანიზება, რასაც თავი საკმაოდ წარმატებით გაართვა. 1759 წელს უფლისწული პაატა თბილისის მოურავად დაადგინეს.⁵⁶

თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობით, პაატა „იყო კაცი ესე ფრიად მეცნიერ“.⁵⁷

ზაქარია ჭიჭინაძე მიუთითებდა: „სხვათა მრავალთ ჩინებულ ქართველთ შორის იყო ცნობილი პაატა ბატონიშვილი, კაცი სწავლული, მრავალ საქმეთა მცოდნე და გამოცდილი. ეს პირი მცნობი იყო ინგლისის სახელმწიფო წესების, ხალხის განვითარების, სამოქალაქო წეს-წყობილების. ამ გვამს დიდათ სურდა, რომ საქართველო ინგლისს დაახლოვებოდა ინდოეთის გზით და ამ დაახლოვებით საქართველოც წარმატების გზაზედ დამდგარიყო... გარდა ამისა, იგი იყო თავის დროის კვალად საკმარისად განსწავლულ-განვითარებული... მოსვლისთანავე მეფე ერეკლეს დაუახლოვდა... უამბობდა ევროპის ერთა სახელმწიფო ცხოვრებას, წესებს და სხვადასხვა ცნობებს...“

პაატა ბატონიშვილი ურჩევდა მეფე ერეკლეს, რომ რაკი საფრანგეთი შორს არის საქართველოდან, მათთან დაახლოვებას თავი დაგანებოთ და ჩვენ ინგლისს დაუახლოვდეთ კალკუტის გზითაო... ეს უფრო ადვილად მოხერხდება, ვიდრე ევროპის გზით საფრანგეთთან დაახლოვებაო...

მაგრამ საქმე იმან შეაბრკოლა, რომ მეფე ერეკლე ჭოჭმანობდა, საკმარისად ერიდებოდა ინგლისელებზედ ლაპარაკს, მათთან დაახლოვება და ერთობა. მეფე აღიარებდა, რომ იგინი ჩვენი მერჯულენი არ არიან და ვაითუ მოვტყუვდეთო“.⁵⁸

პაატა ანტირუსულ განწყობას ამჟღავნებდა. ამასთან დაკავშირებით მამია ღუმბაძე მიუთითებდა: „არის საფუძველი ვიფიქროთ, რომ პაატა ბატონიშვილი რუსეთის ორიენტაციის წინააღმდეგი უნდა ყოფილიყო. თავისი მძი-

⁵⁵ შ. ხანთაძე. პაატა ბატონიშვილი, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება, გვ. 629.

⁵⁶ Дворянские роды Российской империи. Т. III. გვ. 48.

⁵⁷ თ. ბაგრატიონი. ახალი ისტორია.

⁵⁸ საქართველოს შესახებ ევროპელ მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები. ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან. მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერა ინგლისის წარმომადგენელთან და ქართველი კათოლიკენი. გამოცემა ზაქარია ჭიჭინაძისა. ტფ. 1900, გვ. 34-36.

სადმი, გიორგი ბატონიშვილისადმი გაგზავნილ ერთ წერილში იგი რუსეთის თვითმპყრობელურ მთავრობას ეძახის „მატყუარას“ და „სამართლებრივ ნორმათა უარმყოფელ სახელმწიფოს“, სადაც „კაცი კაცად არაა მიჩნეული“. პაატას ასეთ გულაცრუებას რუსეთის თვითმპყრობელობაზე სუბიექტური მიზეზები ჰქონდა (მცირე პენსია, სამშობლოში დაბრუნების აკრძალვა და სხვ). რუსეთში მყოფ მუხრანელ ბაგრატიონთა ნაშიერების უკმაყოფილება იმ დროს საკმაოდ გახმაურებულა. ამასვე აღნიშნავდა პეტერბურგში მყოფი ფრანგი ელჩი“.⁵⁹

აღნიშნული წერილი პაატამ თავის ძმას 1751 წლის 20 აგვისტოს, კონსტანტინოპოლიდან გაუგზავნა. ქართულად დაწერილი ეს წერილი, თავისი რუსული თარგმანითურთ დაცულია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის არქივში.⁶⁰

წერილის რუსულ თარგმანში კვითხულობთ: «Дай бог, чтобы народ всех наших грузинских земель так освободился, как я освободился от обманского министерства. Вы рассудите: в таком великом государстве такие большие министры такого человека, как я, ложным ответом четыре года промучили... И в таком государстве как можно человеку, жить, ежели человек за человека себя не признавает? А мое требование, как вам известно, неважное было. Но, славу богу, что безвредно освободился».⁶¹

სამშობლოში დაბრუნებულ ვახტანგ VI-ის ნაშიერს დაუფარავი სიხარულით შეეგება ქართლელ ფეოდალთა უმრავლესობა. მათი სათაყვანებელი მეფის ვაჟთაგან პაატა იყო პირველი და ერთადერთიც, რომელიც ხანგრძლივი განშორების შემდეგ მამულს დაუბრუნდა. მის გარშემო დაირაზმა თავადაზნაურობის მრავალი წარჩინებული წარმომადგენელი, რომელთა თავშეყრის ადგილსაც „მარკოზაშვილის დარბაზი“ წარმოადგენდა.⁶²

პაატა იქცა ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო ერთიანი ფრონტის სულისჩამდგმელად და ორგანიზატორად, რომელიც მხოლოდ თავისი მამისეული ტახტის დაუფლებას კი არ გეგმავდა, არამედ ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ძირეულ გარდაქმნასაც.

⁵⁹ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII საუკუნის 60-იან წლებში, გვ. 633.

⁶⁰ Архив внешней политики России (АВПР). ф. “Сношения России с Грузией. оп. 110/1. д. 14 (1751г.). გვ. 6-8.

⁶¹ А. Пирцхалаишвили. Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го), გვ. 80.

⁶² შ. ხანთაძე. მარკოზაშვილის დარბაზი. ქსე. ტ. VI. თბ. 1983, გვ. 446.

ნიჭიერმა და განსწავლულმა პაატამ, რომელსაც „ღარიბთა საყვარელ ბატონიშვილს“ ეძახდნენ, საზოგადოებაში დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა. მას გამორჩეულად აფასებდა ანტონ I. პაატას კახეთშიც გამოუჩნდნენ გავლენიანი მომხრენი, მათ შორის, ქიზიყის მოურავი თამაზ ანდრონიკაშვილი, მარტყოფის მოურავი ქაიხოსრო ჩერქეზიშვილი და სხვ.

პაატას მომხრები ვაჭარ-ხელოსანთა და მოქალაქეთა წრეშიც ჰყავდა. ის მესვეურობდა შეთქმულების დემოკრატიულ მიმდინარეობას, განსხვავებით თავისივე ნათესავის, ქართლის მეფის იესეს (მეფობდა 1714-1716 და 1724-1727 წლებში) შვილიშვილის – დავით არჩილის (აბდულა-ბეგის) ძისაგან, რომელიც მხოლოდ არისტოკრატიას ეყრდნობოდა.⁶³

ყოველივე ზემოთქმული შეუმჩნეველი არ დარჩა პაატას დისწულს, ერეკლე II-ს, რომელიც რუსეთიდან დაბრუნებული ბიძის „პიროვნებაში თავიდანვე იყო დაეჭვებული“.⁶⁴

ზ. ჭიჭინაძე წერდა: „პაატა ბატონიშვილს და სხვათა... სურდათ, რომ ქართლის მეფობა ერეკლესთვის წაერთმიათ... ამ პირობა ეს იმიტომ განიზრახეს, რადგანაც ივანი ამჩნევდნენ, რომ ერეკლე მეფის მეფობა საქართველოს დასადუხად გარდაიქცევაო. მას არც შვილები ჰყავს კარგები და არც შვილის შვილები. არცერთ მათში სამეფო პირი არ არის, ეგენი მეფობას ვერ შესძლებენ. ერეკლესებური მეფე გიორგი ვერ იქნებაო და გიორგი კიდეც საქართველოს აღარ გამოადგება; საქართველოსთვის საჭიროა შორისმხედველი მეფე, განათლებული და ევროპის სამხედრო წესებთა მცნობიო“.⁶⁵

ბაგრატ ბატონიშვილი მოგვითხრობს: „შეითქვნენ რამოდენიმე ქართველნი თავადნი და აზნაურნი და აბირეს ბუშსა ვახტანგ მეფისასა პაატას... და ბიძაშვილსა მისსა აბდულა ბეგის შვილს დავითს, რათამცა წარეწყმინდათ მეფე ირაკლი და დაეპყრათ თვით მეფობაი ქართლისა. მსმენელმან მეფემან ირაკლიმ შეიპყრა ესენი და პატიმარჰყო მეტეხის ციხესა შინა“.⁶⁶

თეიმურაზ ბატონიშვილი გვამცნობს: „შეითქვნენ მეფესა ზედა თავადი

⁶³ ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, გვ. 68-74, 83, 113-115.

⁶⁴ საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., გვ. 22.

⁶⁵ საქართველოს შესახებ ევროპელ მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები. ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან. მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერა ინგლისის წარმომადგენელთან და ქართველი კათოლიკენი, გვ. 36.

⁶⁶ დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია. ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, გვ. 52-53.

ამილახერის შვილი დიმიტრი, სახლთუხუცესი, და ესე იყო მძახალი მეფისა, რამეთუ დაი მეფისა ელისაბედ ჰყვა ძესა მისსა გიორგის, გლახა ციციშვილი და თაქთაქიშვილი ელისბარ. ამათ მისცეს პირობაი პაატას ბატონისშვილს, რომელიცა იყო ესე არარჯულიერი ძეი მეფისა ვახტანგისა“.⁶⁷

1765 წლის 5 დეკემბერს შეთქმულება გამჟღავნდა. იგი გასცა მისმა ერთ-ერთმა მონაწილემ, თბილისელმა ხელოსანმა დათუნა ფეიქარმა. როგორც საისტორიო წყაროებიდან ირკვევა, იგი ყოფილა თავად ელიზბარ თაქთაქიშვილის მოსამსახურე, წარმოშობით სამშვილდელი გლეხი, წარსულში გრიგორიანული აღმსარებლობისა, მართლმადიდებლობაზე ახლად მოქცეული. მისი მეუღლე მსახურობდა ერეკლე II-ის სამეფო სასახლეში, მეფის ძის – უფლისწულ თეიმურაზის (მომავალში – კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ II), ხოლო სხვა ცნობის თანახმად, მეფის ასულის – ქეთევან ბატონიშვილის ძიძად.

გაიმართა უზენაესი საერო სასამართლო, რომლის მიერ დადგენილი განჩინება ხელისუფლებამ სისრულეში ათი დღის შემდეგ მოიყვანა და შეთქმულებაში მხილებული წარჩინებული პირები სასტიკად დასაჯა.

15 დეკემბერს სახალხო დასჯა შედგა თბილისში სამ სხვადასხვა ადგილას: მეტეხის ციხის ძირში, რიყეზე და ანჩისხატის ტაძრის ეზოში. ამ პროცესს ხელმძღვანელობდა მდივანბეგი ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილი, რომელსაც სუფრაჯი ზურაბი ეხმარებოდა.

ერეკლე II ეჭვობდა, რომ დამნაშავეებად მიჩნეულ პირებს ქართლის მოსახლეობა შინაგანად თანაუგრძობდა. ამის გამო, მეფის ბრძანებით, მოედანი, სადაც განჩინების აღსრულება მიმდინარეობდა, კახელთა შეიარაღებული რაზმებით იქნა გარშემორტყმული.⁶⁸

სასამართლოს მიერ მთავარ დამნაშავედ ცნობილი ტახტის მადიებელი უფლისწულის – პაატასათვის თავის მოკვება დაეკალა ყულარაღას გიორგი რევაზის ძე ქსნის ერისთავს. როგორც ჩანს, ამ მისიისათვის საგანგებოდ შეარჩიეს ქართლის ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი თავადი.

საგულისხმოა, რომ გიორგი ქსნის ერისთავი შინაგანად მაინც ქართულ ბაგრატიონებს თანაუგრძნობდა. 1777 წელს იგი მიემხრო ტახტის მადიებელ უფლისწულ ალექსანდრე ბაქარის ძეს და მდინარე ლიახვთან მდებარე თავი-

⁶⁷ თ. ბაგრატიონი. ახალი ისტორია.

⁶⁸ ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, გვ. 120-126.

სი ციხე-სიმაგრე გაამაგრა. ამის გამო, ერეკლე II-მ გიორგი ერისთავს ჩამოართვა და გააუქმა ქსნის საერისთავო, რომლის ტერიტორიაც დაუნაწილა თავის უფროს ვაჟებს, ნახევარძმებს – გიორგი და იულონ ბატონიშვილებს.⁶⁹

მიუხედავად იმისა, რომ მამულჩამორთმეულ ფეოდალს ერეკლე II-მ სიცოცხლე შეუნარჩუნა, „ყულარალასი გიორგი დაშთა ტფილისსა შინა უპატიოდ, ვითარცა ტუსადი“.⁷⁰

საყურადღებოა, რომ მეფისა და მისგან დასჯილი გიორგი ქსნის ერისთავის შვილები მოგვიანებით დანათესავდნენ. კერძოდ, ერეკლე II-ის ვაჟმა, უფლისწულმა ფარნაოზმა ცოლად შეირთო ანა გიორგის ასული ქსნის ერისთავი, ხოლო მეფის ასული ანასტასია ბატონიშვილი მისთხოვდა თავად რევაზ გიორგის ძე ქსნის ერისთავს.⁷¹

შეთქმულების სხვა ძირითადი მონაწილენი შემდეგნაირად დასაჯეს: ბატონიშვილ დავით არჩილის (აბდულა-ბეგის) ძეს ხმლით თავი მოჰკვეთა მარტყოფელმა ნაზირმა, თავადმა ბარამ გურგენიძემ, თავადი ელიზბარ თაქთაქიშვილი კოცონზე დაწვეს, თავად გლაზა ციციშვილს ენა ამოშანთეს, თავად დიასამიძეს ცალი თვალი დასთხარეს და მარჯვენა ხელზე ცერა თითი მოჰკვეთეს, სახლთუხუცესი, თავადი დიმიტრი ამილახვარი საჯაროდ შეარცხვინეს (ვირზე უკუდმა შესმული და თავზე ნაცარდაყრილი ჩამოატარეს დედაქალაქში), ხოლო მის ძეს, თავადიშვილ ალექსანდრეს ცხვირი მოჰკვეთეს და ფეხის მყესები გადაუჭრეს, რამაც მისი დაკოჭლება გამოიწვია და ა.შ.⁷²

ალექსანდრე ამილახვრის ცნობით, მათი ერთი აზნაური, რომელმაც ძალდატანებით მიცემული პირვანდელი ჩვენება მოგვიანებით შეცვალა – მოკლეს, ხოლო ელიზბარ თაქთაქიშვილის ვაჟს, იასეს – ხელი მოჰკვეთეს და თვალი დასთხარეს.⁷³

ზ. ჭიჭინაძე წერდა: „პაატა ბატონიშვილს თავი მოსჭრა მეხლმემ მაშინდელს რიყეზედ, საქვეყნოდ, ავლაბრის ხიდის გვერდით... იმ პირის თავის მოკვეთა ბევრს დანანდა თურმე, ბევრი დიდათაც სწუხდა, ეს რა მოხდაო. მეფე ერეკლეს სთხოვეს პაატას პატიობა. მეფეს შეუწყნარებია. მალე რიყეზედ კაცი უფერენიათ, რომ პაატას ეპატიოსო, მაგრამ საქმე უკვე აღსრულებული

⁶⁹ საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., გვ. 140.

⁷⁰ გ. ლეონიძე. ბესიკი (დაბადებიდან 200 წლის გამო), გვ. 87.

⁷¹ Дворянские роды Российской империи. Т. III. გვ. 270-275.

⁷² საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., გვ. 121.

⁷³ ალექსანდრე ამილახვარი. ბრძენი აღმოსავლეთისა, გვ. 83-84.

ყოფილა. პაატა თავმოჭრილი გდებულა. მეფე ერეკლემ ბოლოს ძლიერ დაინანა ამის მოკვლად, ღიდათ სწუხდაო.

სწორედ ეს სამართალი და დასჯა გახდა მის მიზეზად, რომ დასჯილის ამილახვრის შვილმა ერეკლეს მოღვაწეობის ცნობები და საქართველოს ამბები – 1779 წელს პეტერბურგში რუსულად დაბეჭდა. ამ რუსულს წიგნში მეფე ერეკლეს ღიდათ ჰყვედრიან და ჰკიცხავენ უსამართლობისათვის⁷⁴.

თ. ჟორდანიას მიუთითებდა: „მკაცრი მსჯავრის აღსრულების შესაჩერებლად, მეფე ერეკლემ გაგზავნა წარმომადგენელი, რომელსაც დასჯის ადგილას მისვლა შეაგვიანდა. პაატას და დავითის ახლად მოკვეთილი თავები უკვე ქვიშაზე ეყარა. ამ სამწუხარო ამბავმა იმდროინდელ საზოგადოებაში ეჭვები აღძრა. ზოგი მიიჩნევდა, რომ შეთქმულებაში საიდუმლოდ მონაწილეობდა თვით კათოლიკოსი ანტონიც – პაატა ბატონიშვილის ბიძა და იმავდროულად მეგობარი, რომელსაც დავითი ძმისწულად ეკუთვნოდა. თანაც ამ შეთქმულების მიზანს წარმოადგენდა ქართლის ტახტზე დაბრუნება ვახტანგის შტოსი, რომელსაც თვით კათოლიკოსიც ენათესავებოდა. ღიმიტრი და ალექსანდრე ამილახვრებიც იყვნენ გივის ძმისწულები, ანუ კათოლიკოსის ნათესავები“⁷⁵.

აღსანიშნავია, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწული გიორგი (მომავალი მეფე გიორგი XII) წინააღმდეგი იყო სასამართლოს მიერ მიღებული ზემოხსენებული განაჩენის აღსრულებისა, რადგან იგი გადამეტებულად მკაცრად მიაჩნდა.

პლატონ იოსელიანი მოგვითხრობს: „მეფის ძეს გიორგის არ უნებდა ასრულება ესე ვითარისა სასტიკისა განჩინებისა... ესე იყო მიზეზი, რომელ თვით ალექსანდრე ამილახვარმან რუსეთსა წასულმან დაბეჭდა წიგნი რუსულად... და მას შინა მგიებელი მეფისა ირაკლისა, ადიდებდა მეფის ძესა გიორგისა და აღსწერდა მას კაცად კეთილად, ბრძნად და სათნოებათა მრავალ მექონად“⁷⁶.

ალექსანდრე ამილახვრის ხსენებული თხზულება, რომელიც 1779 წელს რუსულ ენაზე გამოიცა სანკტ-პეტერბურგში, ქართულიდან თარგმნა რუსეთში მცხოვრებმა ქართულმა აზნაურმა სვიმონ ეგნატაშვილმა იმავე

⁷⁴ საქართველოს შესახებ ევროპელ მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები. ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან. მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერა ინგლისის წარმომადგენელთან და ქართველი კათოლიკენი. ტფ. 1900, გვ. 36.

⁷⁵ თედო ჟორდანიას. თხზულებანი, გვ. 237.

⁷⁶ პაპუნა იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, გვ. 78.

იგნატიევმა.⁷⁷

ამ წიგნის არსებობის შესახებ ერეკლე II-მ მალევე შეიტყო. მისი დავალებით, ეს თხზულება რუსულიდან ქართულად თარგმნა ყიზლარელმა პეტრე ქიტაშვილმა. მეფეს მთარგმნელისათვის უბრძანებია: „არავის აჩვენო და არ წააკითხო ეს წიგნიო“.⁷⁸

როგორც ირკვევა, ზემოხსენებულმა შეთქმულებამ და მის მონაწილეთა გასამართლება-დასჯის პროცესმა ერეკლე II-ის ფსიქიკას სამუდამო დაღი დაასვა. არსებობს ცნობა, რომ ამ ფაქტის შემდეგ მეფეს თავის ქრონიკული ტკივილი დასჩემდა.

საყურადღებოა შემდეგი ფაქტიც. ერეკლე II-მ დათუნა ფეიქარი უხვად დააჯილდოვა. კერძოდ, მეფემ მას უბოძა: ყილიჯ-ყორჩობა (საფარეშოს მეკარეობა), აზნაურის წოდება, შესაფერისი ყმა-მამული და სოლიდური ფულადი თანხაც. იგი დიდი ზარზემით ჩაატარეს დედაქალაქის ქუჩებში, სადაც დათუნას მდიდარი მოქალაქენი ასაჩუქრებდნენ.

მიუხედავად ამისა, გააზნაურებული ხელოსნის ბედი ფრიად არასახარბიელო აღმოჩნდა. როგორც შეთქმულების გამცემი, ის მოსახლეობაში არაპოპულარულ ადამიანად იქცა და თავს გარიყულად გრძნობდა.

1770 წელს თბილისში გავრცელებულმა შავმა ჭირმა თავი პირველად სწორედ დათუნას ოჯახში იჩინა. ეპიდემიის პრევენციის მიზნით შეიარაღებულმა მოქალაქეებმა ალყა შემოარტყეს დათუნას ახალ სახლს. მათ სახლი გადაწვეს, ხოლო დათუნა, თავის ცოლ-შვილთან ერთად, თოფების სროლით ქალაქგარეთ გააძევეს. მინდორში გახიზნული ეს ოჯახი შიმშილისა და ავადმყოფობისაგან სრულიად ამოწყდა.⁷⁹

ალ. ფირცხალაიშვილი მიუთითებდა: «Печальная судьба Пааты и Александра Бакаровича говорит о том, что иммигрировавшие в Россию Багратионы Мухранские и их потомки не хотели отказываться от своего права на картлийский престол и неоднократно пытались овладеть им...

С другой стороны, мы видим, что русское правительство, оказывая мухранским Багратионам в России гостеприимство, не хотело помогать им

⁷⁷ А. Амилахвари. История георгианская о юноше князе Амилахорове, которую рассказывает Усим купец Анатольский. Переведена на русский язык И. С. [Игнатъев/Эгнаташвили Семён]. СПб, 1779.

⁷⁸ საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., გვ. 145-146.

⁷⁹ ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, გვ. 125-127.

в их намерении, чтобы не вовлекать в эту борьбу Персию и Турцию. В соответствии с интересами России, оно поддерживало в Грузии Кахетскую династию, стараясь не выпускать из России ее соперников. Этим объясняется, например, нежелание русского правительства отпустить в Грузию Бакара Вахтанговича, установление за ним секретного наблюдения и угроза, в случае самовольного отъезда, отнять у него имение.

Надо полагать, что и нежелание выпустить из России Паату могло быть отчасти вызвано этим же соображением».⁸⁰

აღსანიშნავია, რომ ქართული საზოგადოებრიობის მნიშვნელოვანი ნაწილი XIX საუკუნეშიც გამოხატავდა სიმპათიას პაატა ბატონიშვილის და, საერთოდ, მეფე ვახტანგ VI-ის პირდაპირი შთამომავლების (მამაკაცთა ხაზით), როგორც პროგრესულად მოაზროვნე მოღვაწეების მიმართ. ამის პარალელურად ისინი მეფე ერეკლე II-ს ადანაშაულებდნენ მცდარი საგარეო და საშინაო პოლიტიკის გატარებაში, რამაც საბოლოოდ მრავალსაუკუნოვანი ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა განაპირობა.

ლ. ტუხაშვილი მიუთითებდა: „საფიქრებელია, რომ პაატა ბაგრატიონს მართლაც ჰქონდა ინგლისთან დაახლოვების იდეა, რის შესახებ ცნობა XIX საუკუნეში ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო. თავისთავად ზ. ჭიჭინაძის ეს უნებლიე სიმპათია პაატასა და ალექსანდრე ბაქარის ძის მისამართით არც გაუგებარია და არც მოულოდნელი... XIX საუკუნის მოღვაწეების თვალში სახელოვანი ერეკლე II „სახელგატეხილია“. საქმე ის არის, რომ XIX საუკუნის ქართველი ნაციონალური ბურჟუაზიის აზრით, ამ მეფის საგარეო პოლიტიკას მთავარ შედეგად ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცემა მოჰყვა. ამიტომაც, ნაციონალისტურად განწყობილი ინტელიგენცია ცდილობდა გამოსავლის ძიებას“.⁸¹

საგულისხმოა, რომ შეთქმულების თავგადასას – პაატას სიკვდილით დასჯა აისახა ქართულ ფოლკლორშიც, კერძოდ, ხალხურ საისტორიო ლექსში „ბაქარიანთა დაღევა“. ეს ფოლკლორული ტექსტი 1876 წელს ჩაიწერა ხევსურეთის სოფელ ხაზმატში მცხოვრებმა ბერდია გამდივარაულმა,⁸² ხოლო შემოგვინახა ცნობილმა ფოლკლორისტმა და საზოგადო მოღვაწემ პეტრე

⁸⁰ А. Пирцхалаишвили. Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го). გვ. 89-90.

⁸¹ ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, გვ. 114-115.

⁸² პ. უმიკაშვილი. ხალხური სიტყვიერება. ნაწილი I (ლექსები, ანდაზები, გამოცანები). რედაქცია, ბიოგრაფია, წინასიტყვაობა და შენიშვნები ფ. გოგინაიშვილისა. ტფ. 1937, გვ. 102, 564.

უმიკაშვილმა (1838-1904), რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა ქართული ზეპირსიტყვიერების შეკრებასა და გამოქვეყნებაში. მოგვიანებით, ეს ტექსტი შეიტანეს „ქართული ხალხური პოეზიის“ მრავალტომეულში. ამ ლექსში კითხულობთ:

„ბაქარიანთა დაღევა
ქართველზე წილნაყარია,
სიკვდილი პაატაისა
ღმერთმა იცოდეს, ბრალთა,
შეინახილთ ხევსურნო,
ვინც გყვანდათ წილნამრგალია.
ეკიდას ბაგრატიონთა
ამაგათ ცოდვა-ბრალთა,
ღალივინეს ბაქარიანნი,
სულ საქართველოს კარია“.⁸³

ზემოთ მოყვანილი ტექსტიდან ჩანს, რომ მისი ავტორი ექომაგებოდა პაატა ბატონიშვილს და მისი სიკვდილით დასჯა მიაჩნდა დიდ უსამართლობად და ბაგრატიონთა საგვარეულოს საშვილიშვილო ცოდვად. საყურადღებოა ისიც, რომ აღნიშნული ლექსის ავტორი მეფე ვახტანგ VI-ის პირდაპირ შთამომავლობას – „ბაქარიანებად“ მოიხსენიებს. ეს იმით უნდა აიხსნას, რომ ბაქარი იყო მეფე ვახტანგ VI-ის უფროსი ვაჟი და ტახტის ლეგიტიმური მემკვიდრე, ხოლო ერთხანს ქართლის ფაქტობრივი მეფეც (მამის სპარსეთში ყოფნის პერიოდში).

1765 წლის შეთქმულების მონაწილეთა შორის, ზემოხსენებულთა გარდა, იყო ქართლის თავადაზნაურობის მრავალი სხვა წარმომადგენელიც, რომელთა ვინაობის შესახებაც ბოლო პერიოდამდე თითქმის არაფერი იყო ცნობილი. გარკვეული იყო მხოლოდ, რომ მათი მამულების ნაწილი მეფემ ნასისხლად აიღო.⁸⁴

ნიკო ბერძენიშვილი მიუთითებდა: „მეფემ სწრაფად დააჭვრინა შეთქმულების მეთაურები. ერეკლეს კარგად ესმოდა ამ საქმის საზოგადოებრივი აზ-

⁸³ ქართული ხალხური პოეზია. ტ. XI (ისტორიული ლექსები). შეადგინა, ვარიანტები და შენიშვნები დაურთო ქსენია სიხარულიძემ. გამოსაცემად მოამზადეს, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთეს დ. გოგოჭურმა და ვ. მაცაბერიძემ. თბ. 1984, გვ. 50.

⁸⁴ შ. ხანთაძე. პაატა ბატონიშვილი, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება, გვ. 630.

რი. მან იცოდა, რომ შეთქმულებს სხვა მომხრეებიც ჰყავდათ. მეფემ დარბაზის სხდომა მოიწვია, საქმე გასარჩევად მას გადასცა და თვითონ კი მომჩივარის როლში გამოვიდა. დარბაზმა საქმე განიხილა, დამნაშავეებს ქონება ჩამოართვა და მეფეს ნასისხლად მისცა, შეთქმულების მეთაურები კი კანონის თანახმად დასაჯეს“.⁸⁵

მამია ღუმბაძე აღნიშნავდა: „შეთქმულთა რაოდენობა გაცილებით მეტი იყო. სამწუხაროდ, დავწრილებითი ცნობები მათ შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება“.⁸⁶

ლოვარდ ტუხაშვილი წერდა: „მეფე ერეკლესთან დაპირისპირებული ოპოზიცია კახელი ფეოდალებისათვისაც არ იყო უცხო, მაგრამ მაინც ამ არისტოკრატიულ დაჯგუფებაში მთავარი როლი ქართლელ თავადებს ეკუთვნოდათ. სამწუხაროდ, დღემდის აღმოუჩენელია „განჩინების“ დედანი, სადაც შეთქმულების თანამონაწილეთა დიდი ნაწილის სია აუცილებლად იქნებოდა დაცული...“

რატომ მიეცა 1765 წლის შეთქმულებას მხოლოდ რეაქციონერი თავადების ცენტრიდანული გამოსვლის კვალიფიკაცია? რატომ არ აისახა XVIII საუკუნის 60-იანი წლების მოძრაობაში დემოკრატიული ნაკადი?...

მეფემ გამოაცალკევა შეთქმულთა სწორედ არისტოკრატიული ჯგუფი და მათი ზრახვების მხოლოდ ერთ მომენტზე გაამახვილა ყურადღება. გამოძიება-გასამართლება-დასჯის დროს არაფერი უთქვამთ არც შეთქმულების მონაწილე დემოკრატიულ ფენებზე, არც ზოგიერთ იმ ტენდენციასზე, რომელიც ერეკლე II-ის მმართველობის მთელი სისტემის კრიტიკასა და ორიენტაციის ახალი მიმართულებების მოძიების ცდაში იხატებოდა...

დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ერეკლე II-ის მოხელეებმა ვერ შენიშნეს პაატას თანამზრახველთა თავადებისაგან განსხვავებული ფენებიც. მაგრამ აშკარაა, რომ საგანგებო მიზნით სამეფო ხელისუფლებამ ისეთი მიმართულება მისცა საქმეს, რომ დავით აბდულა-ბეგის ძისა და დიმიტრი ამილახვრის ჯგუფები გამოცალკევეს იქნენ. ეს უნდა აიხსნას შემდეგი მოსაზრებით – შეთქმულთა არისტოკრატიული ნაწილი სამეფო ხელისუფლებისათვის რეალურ საშიშროებას წარმოადგენდა, რაც არ შეიძლება ითქვას დემოკრატიულ წრეებზე...

⁸⁵ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. II, გვ. 210.

⁸⁶ მ. ღუმბაძე. ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII საუკუნის 60-იან წლებში, გვ. 634.

განაჩენი რომ მხოლოდ ქართულ ფეოდალებს შეეხო, ამას სრულიად რეალური ახსნა მოეძებნება. სინამდვილეში ერეკლე II ძირითადად თავის მთავარ მოწინააღმდეგეებს გაუსწორდა. ამ მოსაზრებას ადასტურებს ალ. ორბელიანის ცნობაც იმის შესახებ, რომ „გარდა დიდრონი კაცებისა, სხვაც ბევრი ყოფილა ამ საქმეში“, მაგრამ მეფეს თვალი დაუხუჭავს, არ გამოკიდებია. ასეთი შეხედულება სხვასაც აქვს გამოთქმული და ვფიქრობთ, ჭეშმარიტიც უნდა იყოს. საქმის ასე შეტრიალებით თვით მაშინდელი საზოგადოებაც ყოფილა დაინტერესებული“.⁸⁷

ალექსანდრე ფირცხალაიშვილი წერდა: «Возглавлявший заговор кн. Дмитрий Амилахвари мстил Ираклию за развод своего сына Георгия с сестрой царя Елизаветой; участниками заговора были князья Цицишвили, Тактакишвили, Диасамидзе и др. К ним примкнули многие дворяне».⁸⁸

საინტერესოა კონკრეტულად ვინ იგულისხმებიან ზემოხსენებული სიტყვების – «многие дворяне» ქვეშ, რომელთა შესახებაც ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, ფაქტობრივად, არაფერია ცნობილი?

ამ კითხვაზე საყურადღებო პასუხს ვპოულობთ ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის, თერგდალეულთა მიერ წამოწყებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური მონაწილის, ნიკო იაკობის ძე ავალიშვილის (1844-1929), მოგონებებში. აქვე დავძენთ, რომ იგი იყო მწერალი, მთარგმნელი, პუბლიცისტი, რეჟისორი და მსახიობი, რომელიც მესვეურებდა განახლებულ ქართულ თეატრს (1878-1879) და რედაქტორობდა ჟურნალ „მნათობს“ (1869-1872). მან ქართულ ენაზე თარგმნა მსოფლიო ლიტერატურის შედეგები, კერძოდ, მიგელ დე სერვანტეს საავედრას „დონ კიხოტი“, პიერ ოგიუსტენ კარონ დე ბომარშეს „ფიგაროს ქორწინება“, იოჰან კრისტოფ ფრიდრიხ შილერის „ფიესკოს შეთქმულება გენუაში“, „ვილჰელმ ტელი“, „ყაჩაღები“, „მგზავრი“, ჰენრიკ სენკევიჩის „ვიდრე ჰხვალ“ და სხვ.⁸⁹

ნ. ავალიშვილს თარგმნილი აქვს ასევე ალექსანდრე სუმბათაშვილ-იუჟინის დრამა „ღალატი“, სოფიო ურბანოვსკაიას მოთხრობა „თავადის ქალი ანუ შრომა და ფუფუნება“ და სხვ.⁹⁰

⁸⁷ ლ. ტუხაშვილი. რუსეთი და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა აღმოსავლეთ საქართველოში, გვ. 85, 115-117.

⁸⁸ А. Пирцхалаишвили. Царевич Паата (сын царя Вахтанга VI-го), გვ. 84.

⁸⁹ ავალიშვილი ნიკო იაკობის ძე. ენციკლოპედია „თბილისი“. თბ. 2002, გვ. 272.

⁹⁰ ს. ხუციშვილი. ავალიშვილი ნიკოლოზ იაკობის ძე. ენციკლოპედია „საქართველო“. ტ. I თბ. 1997, გვ. 61.

ამ მრავალმხრივი მოღვაწის შვილიშვილი იყო გამოჩენილი მოქანდაკე, საქართველოს სახალხო მხატვარი ბიძინა გიორგის ძე ავალიშვილი (1922-2002), ხოლო შვილთაშვილი – ცნობილი არქეოლოგი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრის გამგე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი გიორგი ბიძინას ძე ავალიშვილი (1941-2004).

ნ. ავალიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა მონოგრაფიულად შეისწავლა სოლომონ ცაიშვილმა (1900-1957), რომელიც, სხვა საკითხებთან ერთად, საფუძვლიანად იკვლევდა XIX საუკუნის გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეთა ცხოვრება-მოღვაწეობას.

ს. ცაიშვილი წერდა: „ნიკოლოზ იაკობის ძე ავალიშვილი დაიბადა 1844 წლის 4 (ახალი სტილით 16) ივლისს, გარეკახეთში, სოფელ საგარეჯოში, მცირე შეძლების მქონე აზნაურის ოჯახში... ძირეულად ავალიშვილები ქართლის მკვიდრნი იყვნენ, რომელთაგან მომდინარეობს კახეთის შტოც... გარეკახელ ავალიშვილთა ოჯახში დღემდე დაცულია ერთი მნიშვნელოვანი გადმოცემა, რომელიც მათი გვარის აქ დასახლებაზე მიგვითითებს და ამიტომ, ინტერესს მოკლებულიც არ იქნება მისი მოყვანა. ამ გადმოცემიდან ირკვევა, რომ მეფე ერეკლე მეორის წინააღმდეგ მოწყობილ ე. წ. „პაატას შეთქმულებაში“ მონაწილეობდნენ სამი ძმა – თავადი ავალიშვილები: ქაიხოსრო, დავითი და ზაქარია. შეთქმულების გამოძღვანებისა და შეთქმულთა განადგურების დღეებში ცოცხლად გადარჩენილი ეს ძმები თეთრაძის გვარშერქმეული თბილისის განაპირა, ე. წ. ძაღლის უბანში შეფარებულან და ქალაქისათვის შემის დამზადებით თურმე ირჩენდნენ თავს, მაგრამ მათი ეს ყოფა თანდათან კიდევ გაუარესებულა, მათს თეთრადეობაზედ ეჭვი აუღიათ და როცა ძალზე შეუვიწროვებიათ ისინი, უდაბნოში გადასახლებულან და იქ დავით გარეჯის მონასტერში შეფარებულან.

ერეკლეს გარდაცვალების (1798) შემდეგ, უფროს ძმას ქაიხოსროს მოუხერხებია მონასტრიდან გამოსვლა და საზოგადოებაში შერევა, დავითი და ზაქარია კი იმის შიშით, რომ მამულების სიხარბით გატაცებულ ნათესავებს არ გაეცათ, საგარეჯოში დასახლებულან, თუმცა, აქაც რამდენიმე ხანს მაღაურობდნენ ნამდვილ გვარს. მხოლოდ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, როცა პრივილეგიური წოდების მქონე გვართა რეგისტრაცია დაწყებულა, მათაც თავიანთი საბუთი და ნამდვილი გვარი გამოუჩენიათ და ავალიშვილობა აღუდგენიათ. ამგვარად, საგარეჯოელი ავალიშვილები სწორედ ამ ორი ძმის – დავითისა და ზაქარიას ჩამომავლები არიან...

როგორც საგულისხმო მომენტი, ნათქვამს ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ნიკო ავალიშვილის აზრით, ერეკლეს წინააღმდეგ შეთქმულებაში აქტიური მონაწილეობის გამო დაქვეითებული, ე. ი. თავისი ძველი წოდება ართმეული გვარები დღეს საგარეჯოსა და მის მიდამოებში საკმაო რაოდენობით მოსახლეობენ. ასეთებია: ჯავახიშვილები, მხარგრძელი-ფავლენიშვილები, ყარალაშვილები, თულაშვილები, ფურცელაძეები, საგინაშვილები, ყორღანაშვილები და სხვ.⁹¹

ახლა ვნახოთ, თუ რას გვაუწყებს ნ. ავალიშვილი თავის თხზულებაში „ქართული თეატრის ისტორიისათვის“, რომლის ხელნაწერიც დაცულია საქართველოს კულტურის სამინისტროსთან არსებულ თეატრის, მუსიკის, კინოს და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმში.⁹²

ზემოხსენებულ ნაშრომში დაცულ მოგონებაში ვკითხულობთ: „ჩემს ოჯახში თაობიდან თაობაში ასოცდათი წელიწადია ერთი გადმოცემა ინახება. იგი მოგვითხრობს, რომ მეფე ერეკლეს გარდაწყვეტილებამ საქართველოს რუსეთისადმი გარდაცემისამ – მრავალი უკმაყოფილო-მოწინააღმდეგე გაუჩინა მას. შეითქვნენ, რომ ერეკლე ტახტიდგან ჩამოეხდინათ და... აეყვანათ ტახტზედ... ქართლის მეფის ვახტანგის შვილი, რათა მით საქართველო გაერთიანებულიყო.

ამ შეთქმულობის მონაწილე, სხვათა შორის, სამი ავალიშვილი იყო, სახელით: უფროსი – ქაიხოსრო, ორი უმცროსი (შვილები თუ ძმები) – დავითი და ზაქარია. შეთქმულობა გამჟღავნდა, შეთქმულნი დაიქსაქსნენ...

ჩვენი ოჯახი, უფროსების გადმოცემით, იმ დავითის ჩამომავალია და ეს 1850-იან წლებში ბრეთელი სოლომონ ავალიშვილისაგან დადასტურებულია, რომელიც ხშირად მოდიოდა ჩვენსა და ბიძაშვილის შვილებად გვოვლიდა...

საგარეჯოში ქართლ-კახეთ-ბორჩალოს მაზრის თავადაზნაურთა გვარეულობის ჩამომავალი ბევრია და აქ მხოლოდ ზოგს მოვიხსენიებ: ჯავახიშვილი, მხარგრძელი-ფავლენიშვილი, ავალიშვილი, ფურცელაძე, ყარალაშვილი (რუსული დაბოლოებით – ყარალოვ...), ჯაფარიძე, თულაშვილი, ყორღანაშვილი, საგინაშვილი და სხვ.

უეჭველია, ამათი მამამთავარნიც ხსენებული შეთქმულობის გამო იყვნენ

⁹¹ ს. ცაიშვილი. ნიკო ავალიშვილი. თბ. 1955, გვ. 5-7.

⁹² ნ. ავალიშვილი. ქართული თეატრის ისტორიისათვის (ავტოგრაფი). თეატრის, მუსიკის, კინოს და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმში. ხელნაწერთა და საარქივო დოკუმენტთა ფონდი III. ხელნაწერი № 5127. № 2.

იქ გადახვეწილნი“.⁹³

ზემოთ მოყვანილ ციტატაში ჩამოთვლილ წარჩინებულ გვართაგან ქართლში სახლობდნენ (ჩამოთვლილია ანბანურად): **ავალიშვილები** (თავადები), **თულაშვილები** (თავად ქსნის ერისთავის აზნაურები), **საგინაშვილები** (ტახტის აზნაურები), **ფავლენიშვილები** (თავადები და თავად ქსნის ერისთავის აზნაურები), **ფურცელაძეები** (ტახტის და თავად ციციშვილის აზნაურები), **ყორღანაშვილები** (ტახტის აზნაურები), **ჯავახიშვილები** (თავადები და ტახტის აზნაურები), **ჯაფარიძეები** (თავად ქსნის ერისთავის აზნაურები).⁹⁴

დასახელებული საისტორიო წყაროდან ჩანს, რომ პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის ქართლის ზემოხსენებულ წარჩინებულ საგვარეულოთა ერთი ნაწილისათვის წოდებები ჩამოურთმევიათ და გარეკახეთში გადაუსახლებიათ. მათი უმეტესობა (როგორც ჩანს, გადმოსახლებულთა აზნაურული ნაწილი) ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამდე სახასო ყმებად ირიცხებოდა, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლის შემდეგ ისინი სახაზინო (ანუ სახელმწიფო) ყმებად ჩარიცხეს.⁹⁵

აქვე დავძენთ, რომ სახასო ყმები უშუალოდ მეფეს ექვემდებარებოდნენ და გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, ვიდრე სამონასტრო-საეკლესიო, ხოლო განსაკუთრებით კი – საბატონო, კერძოდ, თავადთა და აზნაურთა გლეხები.

აქ შეიძლება გავიხსენოთ ერთი საყურადღებო ფაქტი საქართველოს ისტორიიდან. 1810 წლის ზაფხულში, როდესაც ოსმალეთში გადახვეწილი მეფე სოლომონ II ტახტის დაბრუნების მიზნით იმერეთში დაბრუნდა და აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა, რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებამ ამბოხებულ გლეხობას აღუთქვა: ის, ვინც რუსთა წინააღმდეგ მებრძოლთა რიგებს დატო-

⁹³ ნ. ავალიშვილი. ქართული თეატრის ისტორიისათვის (ავტოგრაფი). თეატრის, მუსიკის, კინოს და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმი, ხელნაწერთა და საარქივო დოკუმენტთა ფონდი III. ხელნაწერი № 5127, № 2, გვ. 215-216.

⁹⁴ ი. ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა (მასალა ისტორიისათვის). თბ. 1997; ქართლ-კახეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები. ფოტოტიპირი გამოცემა ზ. ჭუმბურიძის რედაქციით. თბ. 2005.

⁹⁵ ნ. ჯავახიშვილი. ნიკო ავალიშვილი: ბიოგრაფიის ცნობილი და უცნობი ფურცლები. ისტორიულ-მეცნიერებითი ჟურნალი „ისტორიანი“. № 5 (17). თბ. 2012, გვ. 27.

ვებდა, ბატონისაგან გათავისუფლდებოდა და სახაზინო ანუ სახელმწიფო გლეხად ჩაირიცხებოდა.⁹⁶

ასე, რომ სახაზინო გლეხად ჩარიცხვა სხვა კატეგორიის გლეხობისათვის ფრიად სასურველად ითვლებოდა.

ამრიგად, როგორც ზემოთ განხილული საისტორიო წყაროებიდან და ლიტერატურიდან ირკვევა, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულებაში (1765 წ.) მონაწილეთა რიცხვი იმაზე გაცილებით დიდია, ვიდრე დღემდე იყო ცნობილი.

ამ შეთქმულების გამჟღავნების შემდეგ მასში გარეული ქართლელი თავადაზნაურობა მკაცრად დაისაჯა. კერძოდ, შეთქმულთა ნაწილი ფიზიკურად გაანადგურეს, ნაწილი – დაასახიჩრეს, ხოლო ნაწილს – წოდებები და ყმა-მამული ჩამოართვეს და ისინი გარეკახეთში, ამჟამინდელი საგარეჯოს რაიონის ტერიტორიაზე გადაასახლეს.

⁹⁶ მ. რეხვიაშვილი. იმერეთის სამეფო (1462-1810 წწ.). თბ. 1989, გვ. 378.

Niko Javakhishvili

**FOR IDENTIFICATION OF THE
PARTICIPANTS OF THE CONSPIRACY OF 1765**

Summary

Conspiracy (1765) of Prince Paata Bagrationi (1720-1765), son of Vakhtang VI, king of Kartli (central part of Georgia), is one of less known events of the second half of the 18th century.

According to the observation of historical sources, it is ascertained in the presented work that the number of participants of the conspiracy, in fact, is higher than it had been previously known. After the failure of the conspiracy, many perpetrators from the nobility were severely punished, part of them were executed, part of them – mutilated, others lost their titles and lands and were exiled to South-West part of Kakheti (Eastern part of Georgia) – Gare Kakheti, nowadays Sagarejo district.